

*Немцова Лілія Орестівна,
здобувач Інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету
ім. Василя Стефаника*

ХОРОВІ ТВОРИ НА ВІРШІ ІВАНА ФРАНКА У ФОКУСІ МУЗИКОЗНАВЧОЇ ДУМКИ

Проблема відношення особистості та спадщини Івана Франка до музичної культури доволі об'ємна. У музикознавчій літературі можна знайти як узагальнюючі праці, так і спеціальні розвідки, що стосуються окремих складових цієї проблеми. Вона привертала увагу дослідників різних поколінь, найперше галичан, починаючи від 1930-х років. Зважаючи на духовно-суспільну вагу хорового мистецтва та його перевірене часом усталене виняткове місце в художній практиці українського народу, актуалізується хоровий ракурс теми.

Серед розвідок і праць композитора й музикознавця Бориса Кудрика, віднайдені у галицькій періодиці й упорядкованих дослідницею його творчості Наталією Толошняк, міститься стаття «Іван Франко у пісні». У ній дається хронологія появи вокальних творів до віршів поета (до часу написання статті), у тому числі хорових. За Б. Кудриком, «найстаршою взагалі композицією» став хоровий твір буковинця Сидора Воробкевича «Ой ти, дівчино, з горіха зерня». Після нього називаються хори М. Лисенка, причому музика мішаного хору «Вічний революціонер» коментується як «уривок якоїсь старовинної італійської, французької чи німецької опери ... з перших років минулого століття». На думку автора статті, «Лисенко підклав до цієї музики Франкові слова». Це нічим необґрунтоване твердження такого ерудованого митця як Б. Кудрик, викликає щонайменше подив.

Музикознавець не аналізує творів, лише подекуди стисло оцінює їх: наприклад, два чоловічі хори – «перлини» Д. Січинського («Даремне пісне» й «Непереглядною юрбою») – відносить до найкращих пісень цього композитора. Справедливо зауважує, що завдяки «бодьорому, вогнистому» духу кантати «Єднаймося» К. Стеценка (для мішаного хору із соло сопрано та фортепіанним супроводом) її «радо виконують у нас на різних святочних академіях».

Із творів своїх сучасників Б. Кудрик вважає зразком того, «як треба писати музику до боєвих слів Каменяра України», чоловічий хор з оркестром «Вічний революціонер» С. Людкевича. Перераховує також інші хорові композиції представників Галичини (кантата «Наймит» Н. Нижанківського, мішані й чоловічі хори Я. Ярославенка, І. Левицького, свої власні) та Наддніпрянщини (мішаний хор Вериківського «У долині село лежить»). Підсумовується стаття сподіванням, «що наші молоді музичні сили звернуть більше уваги на Франкові поезії».

Композитору-аматору та хоровому диригенту Я. Ярославенку (Вінцковському) належить стаття «Музика на слова І. Франка». Автор працював завідувачим музичного кабінету бібліотеки АН УРСР і мав доступ до архівів і різних бібліотек. Це дало йому змогу подати досить докладний список вокальних творів, написаних українськими композиторами (із зазначенням подекуди координат їхнього видання). З хорових опусів, крім відомих із вище згаданої статті Б. Кудрика, Я. Ярославенко називає й ті новіші, що з'явилися за 11 років після публікації останньої (а також деякі випущені Б. Кудриком, зокрема, «Пісне моя» Д. Січинського для мішаного хору а капела, «Я не жалуюсь (на тебе доле)» І. Левицького для мішаного хору). Список композиторів дається в алфавітному порядку, до деяких хорових творів, зокрема Лисенкових, додано розлогіші коментарі про кількість видань, варіа-

нти виконавського складу, тональності тощо. Отже, до кінця 1940-х років хорова Франкіана поповнилася, за джерелами Я. Ярославенка, творами «Червона калино, чого в лузі гнешся» О. Годзяцького для двоголосого хору з супроводом фортепіано, «Восени» («Ой ідуть тумани») С. Людкевича для мішаного хору а капела та значною кількістю композицій самого Я. Ярославенка для мішаного й чоловічого складу хорів.

На закінчення статті Я. Ярославенко стверджує, що «композитори далеко не використали того великого і добірного поетичного матеріалу, який нам залишив поет». Останнє ж висловлювання – у дусі тогочасних ідеологічних догм – скеровує до трафаретно-однобокого музичного трактування спадщини Франка: «...треба сподіватися, що безсмертні твори великого поета-революціонера в Радянському Союзі знайдуть значно ширше музичне оформлення, а особливо ті, які так ясно віддзеркалюють його революційні ідеї».

У доробку С. Людкевича-музиколога проблематика зв'язків музики й слова була однією із провідних. У її руслі написана низка статей про вокальну музику до текстів кількох відомих українських поетів, у тому числі «Іван Франко і музика» (що з'явилася у ювілейному 1956 році). Автор, як перший український професійний музикознавець, не обмежується лише переліком композицій, як це було властиво його попередникам. Насамперед він пише про привабливість і популярність подібних статей. Водночас застерігає, що ця тематика «висуває масу питань культурно-історичних, психологічних та естетичних і других і вимагає дуже тонкого й всебічного підходу». Висловлюється проти тенденції «аналогічних критичних нарисів» дошукуватися тільки фактів музичної обдарованості чи музичної освіченості поетів. Тут же С. Людкевич, на основі особистого знайомства і власних спостережень, подає *contra*-відомості про непрофесійність І. Франка у музиці, його неохоту до відвідування концертів і холодне ставлення до славнозвісних академічних співаків. З цього випливає формулювання Людкевичем позиції видатного літератора-мислителя щодо музики: «тільки мистецтво, свідоме свого культурного завдання, зв'язане з кровними інтересами суспільності та народних мас, чутке на всі прояви життя і культури, заслуговує на пошану».

Таким важливим і найбільш адекватним до Франкового бачення мистецтва елементом музичної культури стала народна пісня. Саме вона була «...тою могутньою стихією, яка товаришила поетові в усіх важких моментах його плодотворного та трудолюбивого життя». Людкевич не наводить біографічних прикладів участі Франка у гуртовому співі, але звертає увагу на його заслуги як фольклориста-науковця, що опосередковано впливали й на хорові опрацювання композиторами народних мелодій (в тому числі, самого С. Людкевича).

Музикознавець зауважує також факт причетності Франка до створення хорової пісні-гімну «Не пора», вперше гармонізованої Січинським 1900 року. Стверджує, що «після написання Франком його відомого гімну «Не пора» поет виявляв не раз живе зацікавлення справою підбирання до його слів відповідної мелодії». Друга частина статті присвяченна омузикаленню Франкової поетично-літературної спадщини. Порівнюючи стан цього процесу з музичною літературою на тексти Шевченка, автор використовує визначення «диспропорції» і прояснює причини слабкого зацікавлення поезією Франка з боку музикантів. Одна з них, на думку Людкевича, криється у прикметі художньої мови: «...його вірш не дуже «співний», а більше «кований», чим Шевченка». Проте сам спростовує це припущення на прикладі Лисенкових солоспівів на слова Франка. Вважає, що тут є й вина виконавців, бо з того, що написане композиторами, «виконується тільки мінімальна частина (з хорових творів – тільки «Вічний революціонер»

Лисенка)». Як і його попередники, Людкевич закликає до активнішої співпраці композиторів із поезією Каменяра: «...щоб його мрії та ідеали оживили творчість других галузей мистецтва, зокрема музичну творчість».

Відразу після Людкевича, до цієї ж франкової дати, в Америці вийшла стаття А. Рудницького «Франко в музиці». Відносно хорової ділянки творчості автор також ствердив малу кількість музики до слів Франка. На його переконання, найбільшою популярністю користуються хор «Вічний революціонер» С. Людкевича та кантата К. Стеценка. Рудницький повідомив про написання ним «симфонічної картини «Пролог» до «Мойсея» Франка для мішаного хору, симфонічної оркестри і солістів». Також дізнаємося від А. Рудницького про існування «Десяти шкільних хорів» (для дитячих голосів) до слів Франка композитора П. Козицького. Музикознавець дав визначення своєї статті як «загальноінформаційної». «Академічно-наукова розвідка про ролі творчості Франка в українській музиці побажана і потрібна», – таким є завершення публікації.

Багато уваги присвятила висвітленню проблематики «Іван Франко і музична культура» визначний музикознавець Марія Загайкевич. 1958 року вийшла її книга «Іван Франко і українська музика», а 1986 – «Музичний світ великого Каменяра». У першій авторка поставила своїми завданнями «...зібрати і систематизувати матеріал, що стосується зв'язків Івана Франка з музикою, з'ясувати його основні музично-естетичні погляди та їх вплив на розвиток української музичної культури, а також дати короткий огляд музичних творів, написаних на тексти поета». Відповідно до цього формуються розділи: «Музика в житті Івана Франка», «Боротьба Франка за реалізм і народність української музики», «Творчість Франка в музиці». Як видно із назви другого розділу та поодиноких вкраплень упродовж усього тексту, книга не позбавлена ідеологічної заангажованості, однак, інакше тоді не можна було писати.

Книга містить відомості про участь Франка у хоровому русі за період навчання в Ясениці Сільній та Дрогобичі. Зокрема, довідуємося про його участь у шкільному хорі та засвоєння Служби Божої, згодом – про гімназійний напівофіційний хор, що мав переважно розважальну функцію і виконував народні пісні на чотири голоси, а також про вокальний квартет, де Франко співав партію першого баса. Під час перебування у Львівському університеті він став учасником «гуртка влаштування вакаційних мандрівок по краю», в програмі яких були концерти й лекції. Висвітлював культурницькі заходи мандрівок у пресі. Як зауважує М. Загайкевич, «у статтях Франка можна було знайти цікаві дані про репертуар хору мандрівників. Він складався в основному з творів Лисенка та західноукраїнських композиторів і обробок народних пісень». Услід за С. Людкевичем дослідниця підкреслює, що «Іван Франко не був музикантом-професіоналом, як не був він і пристрасним музикантом-аматором. ...Незважаючи на це, життя раз у раз приводило його до зіткнення з музичним світом».

Обираючи факти з літературно-публіцистичної спадщини генія, що проливають світло на музично-естетичні погляди, авторка називає його улюблені хорові твори, серед яких «На прю!» М. Лисенка на слова М. Старицького, «Закувала та сива зозуля» П. Ніщинського. Дається також пояснення (не без атеїстичного ухилу) оцінки Франком творчості Д. Бортнянського в статті «Думки профана на музичні теми». Водночас у зносках цитується справедливий схвальний відгук Франка на адресу церковної музики цього композитора (що було у радянський час досить сміливим кроком авторки книги).

У хронологічній послідовності згадуються композиції на тексти Франка, в тому числі хорові. Даються короткі аналізи хорів «Непереглядною юрбою» Д. Січинського, «Вічного революціонера» М. Лисенка та С. Людкевича, «Ой що

в полі за димове» М. Лисенка та «Конкістадорів» С. Людкевича. Авторка застосовує порівняльний метод, аналізуючи хори В. Борисова та М. Вериківського на Франковий вірш «У долині село лежить».

Наступна книга М. Загайкевич «Музичний світ великого Каменяря» є новою редакцією першої – доповненою та розширеною, передусім з огляду на появу нових музичних творів. Переглянуто й осучаснено ряд основних положень, дещо зменшено ідеологічні акценти, розділ про композиції на тексти Франка своєю чергою ділиться на підрозділи згідно жанрової структуризації. Варто навести кілька суттєвих міркувань авторки, що виявляють дотичність Франка до хорового мистецтва. «Поет сприймав музику як важливий чинник суспільного життя». «Любительське музикування молоді (йдеться про спонтанні гімназійні хори – Л.Н.) служило своєрідним заміном українських концертних організацій, які в умовах Австро-Угорщини не знаходили ґрунту для свого існування. Воно відіграло і велику громадсько-просвітительську роль: виконуючи пісні, молодь прилучалася до світу поезії, літератури».

Багата на архівні, документальні, біографічні матеріали, витяги з художніх творів, наукових праць і епістолярію І. Франка, різнобічна й науково структуризована праця М. Загайкевич і донині служить зразком досліджень такого роду, відкриває подальші горизонти у вивченні музичної творчості різних жанрів на тексти І. Франка.

150-ліття Івана Франка послужило стимулом поживавлення дослідницького інтересу до втілення його надбань у музиці. Так, Г. Карась опублікувала статтю «Іван Франко в контексті музичної культури української західної діаспори ХХ ст.», де підсумувала доробок українців США й Канади в галузі музичного франкознавства. Вказано на статтю А. Рудницького «Франко в музиці» («Свобода» за 15 серпня 1956 року) та його ж доповідь «Франко і музика» (виголошену на засіданні НТША в жовтні 1975 р.). Узагальнюється й музична продукція, створена композиторами-емігрантами різних поколінь до літературної спадщини Каменяря, зокрема, з хорової галузі: М. Гайворонського «Коваль» для мішаного хору із супроводом фортепіано, О. Залеського «Сонет» для жіночого хору а капела та «Полудне» для мішаного хору, соло баритона і фортепіано, В. Безкоровайного чоловічий хор «Гей, хто на світі», І. Білогруда кантати «Мазепиним шляхом» і «Exelsior», Л. Гладилевича хор «Розвивайся, лозо, борзо», кантата А. Гнатишина «Рука Іоанна Дамаскіна», М. Антоновича «Пролог» до поеми «Мойсей» для симфонічного оркестру і хору. Щоправда, хор В. Безкоровайного був написаний ще задовго до його еміграції, наприкінці ХІХ століття. А М. Гайворонському, крім згаданого Г. Карась твору, належать ще «Три пісні» для чоловічого хору. Композитор А. Легкий, що зараз проживає у США, створив мішаний хор «Розпука».

2006 року в Дрогобичі побачила світ збірка матеріалів науково-практичної конференції «Франко і музика», де знаходимо кілька статей, що стосуються хорового мистецтва. Так, І. Бермес, описуючи музичну атмосферу Дрогобича періоду навчання І. Франка, подає відомості про хори, до яких був причетний майбутній поет як учень школи отців Василіян і як гімназист. У розвідці О. Фрайт є кілька «показових фактів ставлення І. Франка саме до хорової музики», взятих із його біографії та спогадів сучасників про нього. Також зроблено консеквентний історичний зріз проявів хорової творчості до віршів І. Франка, починаючи від хору О. Нижанківського «Не гармати грають нині». Проте в статті допущено неточність: ототожнення віршованої програми мандрівки з Дрогобича до Буковини, складеної Франком, із піснею «Сонце по небу колує» Я. Ярославенка на слова І. Франка.

У Дрогобичі також вийшло навчально-методичне видання «Іван Франко і українська хорова культура» О. Фрайт і Н. Лозинської. Автори спираються на нотний навчальний посібник «Хорові твори на тексти Івана Франка» (редактор-упорядник С. Дацюк, вступне слово Л. Кияновської. – Дрогобич: Коло, 2005). У хронологічно-оглядовому розділі хорових опусів повторюється та ж неточність, що є у вище згаданій публікації О. Фрайт. В інших розділах у стислій формі згадано уривки про хорове мистецтво із критичних заміток і праць Франка та мемуарів про нього, зібрано кілька опозиційних міркувань музикознавців про «музичність» та «немузичність» поетичного слова майстра. Заключний розділ присвячено аналізу творів із навчального посібника С. Дацюка. Виходячи з цього, доцільніше було б авторам назвати своє видання «До проблеми «Іван Франко і українська хорова культура», оскільки воно не вичерпує усіх аспектів заявленої теми та орієнтується лише на конкретну нотографічну збірку. Проте не можна заперечити методико-педагогічної вартості видання.

Вагомим джерельним внеском до теми взаємовідносин І. Франка з хоровим мистецтвом є нотографічний покажчик, упорядкований О. Осадцею до 150-ліття від дня народження поета. Дослідниця збрала й класифікувала корпус музичних творів на його художні тексти за жанровим і алфавітним щодо прізвищ композиторів принципами (причому різні нотодруки одного твору систематизуються також у хронологічному порядку). Важливо, що класифікацією охоплені опубліковані й рукописні композиції, а також ті, про які лише існують згадки в інших виданнях. Однак, у покажчику відсутні хорові твори М. Гайворонського та П. Козицького (а про них пишуть відповідно В. Витвицький у монографії «Михайло Гайворонський. Життя і творчість» і А. Рудницький у вище згаданій статті).

У вступній статті до покажчика «Франкові твори в музичній інтерпретації» Я. Горак торкнувся різних аспектів, щоб змалювати «повну картину взаємин І. Франка з музичним мистецтвом» (хоча це нелегко зробити в таких рамках). Інформує він і про хорову музику. Зокрема, називаються перші опуси В. Матюка (хори з драми «Три князі на один престол») та О. Нижанківського (вже згаданий вище хор «Не гармати грають нині»), що не збереглися. Вказано й на останні на 2006 рік опуси (включаючи кантату В. Камінського «Благодатна пора наступає» для мішаного хору, солістів і оркестру та ораторію М. Волинського «Мойсей»), що не ввійшли до цього нотографічного покажчика. Також Я. Горак не обійшов увагою хорову франкіану діаспори. Очевидно, що праця О. Осадци із вступною статтею Я. Горака стала суттєвою підмогою як для виконавців і педагогів, так і для дослідників.

З масиву статей музикознавчої франкіани можна вирізнити блок, що стосується тематики взаємин Івана Франка з композиторами-сучасниками, а саме О. Нижанківським, С. Людкевичем, Ф. Колессою, М. Лисенком. Ці статті також мають часткове відношення до зв'язків І. Франка з хоровою музикою, передовсім як рецензента. Так само у численних статтях, монографіях про творчість окремих композиторів чи музично-історичних працях можна знайти аналізи деяких хорових творів на вірші І. Франка.

Вивчення теми «Іван Франко і хорова музика» триває, адже ця проблематика має значний потенціал і перспективність як у музикознавчому, так і в міждисциплінарному аспектах.